

Dilthey'in Bilgi Teorisi İnşası ve Pozitivizm ile Apriorizme Yönelik Eleştirileri

Dilthey's Construction of the Knowledge Theory and Criticism for Positivism and Apriorism

Hatice BİLEK^{1*}

^{1*}Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kayseri, Türkiye

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
hatice.durna@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 06.08.2024
Kabul/Accepted: 19.12.2024

Atıf/Cite as:
Bilek, Y. (2025). Dilthey'in bilgi teorisi inşası ve pozitivizm ile apriorizme yönelik eleştirileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 144-151.

Öz

Amaç: Dilthey'in epistemolojik bir temel üzerine kurduğu teori, pozitivizmle hesaplaştığı ölçüde Kant'ın transandantal felsefesi ile de bir hesaplaşma içerisindedir. Bu iki akım, ona göre doğru bir bilgi teorisinin inşasını imkansız hale getirmektedir. Dışsal gerçekliğe önem vererek insanın biricikliğini, içsel tecrübesini ve ruhsal gerçekliklerini göz ardı eden, onun maddi yönüyle ilgilenen ve onu yalnızca gözlemin konusu haline getiren pozitivizm ve böyle algılanan empirizm Dilthey'e göre eksiktir. Kant'ın transandantal felsefesi de tıpkı pozitivizm gibi artık önemini yitirmiş ve yeni bir bilgi teorisinin inşası Dilthey'in nazarında zorunlu hale gelmiştir. Bu yeni bilgi teorisinin amacı da insanın bilincinin yapısal anlamını vurgulamaktır. Bu bağlamda çalışma, Dilthey'in bilgi teorisini, pozitivizm ve apriorizmle olan hesaplaşması üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Çalışmada araştırma ve analiz etme yöntemi kullanılmıştır. Dilthey'in bilgi teorisini hangi temeller üzerine kurduğu incelenerek bu bağlamda pozitivizm ve apriorizmi hangi sebeplerle eleştirdiği değerlendirilmiştir.

Bulgular: Çalışmada Dilthey'in tin bilimlerini, bilginin transandantal olanaklarını sorgulayarak ve yaşamın sadece rasyonel açıdan değerlendirilmesinin yanlışlığını vurgulayarak temellendirdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle onun bilgi kuramı, Kant'ın transandantal felsefesiyle ve Comte'un pozitivizmiyle hesaplaşması sonucunda ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir.

Sonuç: Sahip olduğu kompleks yapı nedeniyle yaşam yalnızca bütünsel bir perspektiften anlaşılabilir. Dilthey'e göre doğa bilimlerinin bakış açısını benimseyen pozitivist yöntem gözlem ve deneyi bilginin kaynağı olarak görür. Kant'ın apriori teorisinde de aklın tarihselliği eksik kalmıştır. Bu nedenle bu iki yoldan hareketle yaşam bütünsel olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla Dilthey'in tin bilimleri ve doğa bilimlerini ayırması ve insanın tinsel yönünü önemsemesi haklı bir gerekçedir.

Özgünlük: Çalışma, Dilthey felsefesinin tin bilimlerini başka bilimsel yaklaşımların denetiminden kurtarma amacında olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Dilthey'in yaşam ile tecrübe kavramlarından hareketle insanın bireysel varlığını görmezden gelen anlayışlara yönelik eleştirilerinin haklılığını serimlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilthey, Comte, Kant, Pozitivizm, Apriorizm.

Abstract

Aim: Dilthey's theory, which he built on an epistemological basis, is also in a reckoning with Kant's transcendental philosophy as much as it is reckoning with positivism. According to Dilthey, these two currents make it impossible to construct a correct theory of knowledge. According to Dilthey, positivism and such perceived empiricism, which ignores man's uniqueness, inner experience and spiritual realities by paying attention to external reality, dealing with its material aspects and making it the subject of observation, is incomplete. Kant's transcendental philosophy, just like positivism, has lost its importance and the construction of a new theory of knowledge has become necessary in Dilthey's view. The aim of this new theory of knowledge is to emphasize the structural meaning of human consciousness.

Method: In the study, research and analysis method was used. By examining the foundations on which Dilthey built his theory of knowledge, the reasons for criticizing positivism and apriorism in this context were evaluated.

Results: In the study, it was determined that Dilthey based the spiritual sciences by questioning the transcendental possibilities of knowledge and emphasizing the mistake of evaluating life only from a rational perspective. For this reason, his theory of knowledge emerged and developed as a result of his confrontation with Kant's transcendental philosophy and Comte's positivism.

Conclusion: Because of its complex structure, life can only be understood from a holistic perspective. According to Dilthey, the positivist method, which adopts the perspective of natural sciences, sees observation and experiment as the source of knowledge. This historicity of reason was also missing in Kant's a priori theory. For the reason, life cannot be understood holistically based on these two ways. Therefore, it is justified for Dilthey to separate spiritual sciences and natural sciences and to attach importance to the spiritual aspect of humans.

Originality: The study reveals that Dilthey philosophy aims to save the spiritual sciences from the control of other scientific approaches. In addition, based on Dilthey's concepts of life and experience, it demonstrates the legitimacy of his criticisms of understandings that come outside the individual existence of man.

Key Words: Dilthey, Comte, Kant, Positivism, Apriorism.

Giriş

1833-1911 yılları arasında yaşamış olan Alman filozof Wilhelm Dilthey, 19. yüzyılda tin bilimlerinin doğa bilimlerinden ayrılması ve kendi özerk alanını oluşturmaya için öncülük eden ve bu konuda düşünce tarihine önemli ölçüde katkı sağlayan bir düşündürdür. İleri sürdüğü görüşlerle gerek 19. yüzyıl gerekse on bir yılını yaşadığı 20. yüzyıla fazlaca etki eden Dilthey günümüzde de etkileyciliğini sürdürmektedir. Onun felsefesini anlayabilmek, temelde hangi düşünceden hareket ettiğinin ya da hangi problemi konu edindiğinin ortaya çıkarılmasıyla olanaklı hale gelir. Her düşünür için kendi çağının problemleri görüşlerinin doğmasında belirleyici etkindir. Nitekim düşünce tarihine bakıldığında filozofların epistemolojik açıdan izledikleri çizgi ve felsefi olarak geliştirdikleri yöntemler, teorik ve pratik anlamda yaşamın içerisinde tespitini sağladıkları problemlerin çözüm olanakları ekseninde belirginleşmektedir. Bu açıdan Dilthey felsefesi için itici faktör, kendi çağında gerçekleşen bilimler arasındaki ayrılık ve bu ayrılık sırasında ortaya çıkan felsefenin özgünlük sorunudur. Diğer yandan Dilthey'in görüşlerinin şekillenmesinde o dönemde bilimle ilgili tartışmalarda hakimiyeti elinde tutan pozitivist bilim anlayışının ve Kant'ın devrim niteliğindeki felsefesinin etkisi de yadsınamayacak ölçüde büyüktür. Nitekim Dilthey'in kendisi de Kant'ın kendi felsefesinde ne kadar etkili olduğunu kabul etmektedir.

Her ne kadar Kant'tan etkilenmiş olsa da Dilthey, onun apriori temelli geliştirdiği felsefesi ve aklın tekelinde sabit ve cansız hale getirdiği kategorileri ve tarihsellikten yoksun akıl eleştirisini eksik ve hatalı bulmaktadır. Birçok yönden eksik ve hatalı gördüğü bir diğer bilgi teorisi olan pozitivism de Dilthey'e göre aşılması gereken birçok probleme kaynaklık etmektedir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak bu çalışmada öncelikle pozitivism ve apriorizmin tanımları verilmek suretiyle, söz konusu izmlerin tarih sahnesinde ortaya çıkış serüvenleri ve tarihsel süreç içerisinde nasıl bir gelişim kaydettikleri genel bir anlatımla gösterilmektedir. Ardından Wilhelm Dilthey'in pozitivism ve apriorizme yönelik ortaya koymuş olduğu eleştirilerden hareketle kendi bilgi teorisini nasıl bir zemin üzerinde temellendirdiği ayrıntılı bir şekilde serimlenmektedir. Özet bir ifade ile çalışma, Dilthey'in bilgi teorisini inşa ederken hangi düşünsel sistemlerle hesaplaştığının ifade edilmesi amacını taşımaktadır.

Pozitivism Eleştirisi

İngilizce positivism, Fransızca positivisme, Almanca positivismus olarak adlandırılan pozitivism genel anlamda modern bilimi temel alan, ona uygun düşen ve batıl olan inanışları, metafizik ve dini, insanoğlunun ilerlemesinin önündeki engeller olarak bilim öncesi fikir çeşitleri ya da formları olarak gören dünya görüşü demektir (Cevizci, 1999, s. 707). “Genel anlamda pozitivism, deney yoluyla açıklanabilen ve gözlenebilen anlamlarına gelmektedir” (Ballıkaya, 2015, s. 88). 19. yüzyılda başta Fransa olmak üzere Avrupa'yı etkisi altına alan Fransız devrimi ve sanayi devrimlerinin toplumsal yankıları hayli derin olmuştur. Söz konusu etkiler kargaşayı da beraberinde getirmiş, toplumsal değişim zorunlu hale gelmiş ve topluma yön verme konusunda farklı düşünsel yöntemler kendilerini göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda görüş geliştiren Auguste Comte, döneminin son derece dikkat çekici bir düşünürü olmuştur. Comte ve onun gibi düşünenler, topluma pozitif hakikatler aracılığıyla yön verilmesi gerektiği kanaatinde olmuşlar ve sosyal problemlerin çözüme kavuşturulması için aklın ve bilimin izinden gidilmesini salık vermişlerdir. Öğretide bilim, doğa

bilimleriyle olanaklı olmaktadır. Doğal olarak böylesi bir anlayış her türden bilimsel etkinliklerin doğa bilimlerine ait olan metotlarla işlenmesi fikrini öne sürmektedir. Pozitivist öğretinin için bilgi bilim, bilim de doğa bilimi demektir.

Comte, yeni bir insan bilimi oluşturarak, oluşturduğu bilimi Endüstri Çağı'nda meydana gelen sosyal sorunları çözmek için kullanmayı kendine amaç edinmiştir. Pozitivizmin temelini oluşturan bu bilim, bilimsel sosyolojiyi yaratmak için de kullanılabilecektir (Cevizci, 2012, s. 901). Comte için rasyonalitenin yegane standardı bilimdir ve bilim temellendirilmeye gereksinim duymaz. Ona göre etik, metafizik ya da teoloji bilime ait olan araştırma metotları aracılığıyla temellendirilemez. Comte, görevinin; her zaman salt bilimsel kavramlar ile düşünme edimini gerçekleştirecek bir zihniyeti meydana getirmek olduğunu vurgular (Cevizci, 2012, s. 903).

Pozitivizm, üzerinde düşünülebilecek tek bilgi türü olarak bilimsel bilgiyi işaret etmektedir. Pozitivizmin yaygın kanısı, fizikte olduğu gibi, insana ait olan gerçekler hususunda da kesin sonuçlar elde edilebileceğidir (Ballıkaya, 2015, s. 89). Her bilimsel düşünce arka planında başka düşünceleri barındırır. Başka bir ifadeyle, kendiliğinden ortaya çıkmış olan bir bilimsel düşüncenin varlığından söz edilemez. Her düşüncenin ortaya çıktığı ve sonrasında başka alanlara, dönemlere yayıldığı bir süreç vardır. *Pozitivizm de Batı'da Rönesans ve reform hareketleriyle başlamış ve buna müteakiben Aydınlanma sürecinde ortaya çıkmıştır. Pozitivizmin arka planında da Aydınlanma hareketi vardır* (Ballıkaya, 2015, s. 91-92).

Aydınlanma hareketi ile birlikte toplumun sahip olduğu değer yargıları değişiklik göstermeye başlamış ve insan merkezli bir hareket olan Aydınlanma, insanı aydınlatmaya çalışmıştır (Gökberk, 2011, s. 289). Pozitivizme zemin hazırlayan Aydınlanmanın en derin etkisi ise daha evvel de belirtildiği üzere Fransız devrimidir. Ancak yine de daha geriye doğru bir sorgulama yapıldığında pozitivizmin tam olarak ortaya çıktığı tarihe dair kesin bir bilgiye sahip olunamamaktadır. *Pozitif Felsefe Kursları* adlı eserinde Comte bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: Pozitivizm de insana ait olan diğer önemli olaylar gibi giderek çoğalan bir hızla vuku buldu. Söz konusu gelişmenin özellikle Aristoteles'in ve İskenderiye Okulu'nun çalışmalarıyla başladığı, doğa bilimlerinin Batı Avrupa'ya Araplar tarafından getirilmesiyle hız kazandığı, Bacon'un kuralları, Descartes'ın düşünceleri, Galile'nin keşifleriyle insan aklında meydana gelen devasa hareket dünyada pozitif felsefenin başladığı zaman olarak gösterilebilir (Comte, 2001, s. 40). Nitekim Comte bu sözleri ile pozitivizmin başlangıcına dair net bir tarih verilemediği gerçeğini onaylar niteliktedir.

Pozitivizmin genel savı gözlem ve deneyin mutlak bilginin yegane kaynağı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak pozitivist yaklaşım deneyin ve gözlemin konusu olmayan yahut bu yöntemle uyumlayan her türden meselenin bir kenara bırakılmasını ileri sürmektedir. Bunu yapmakla pozitivizm *değer konularını ve metafiziği reddetmektedir* (Torun, 2015, s. 6). Haliyle insanı konu edinen diğer alanlarla da ilgilenilmemiş, bu alanların bilim ile alakalı olmadıkları iddia edilmiştir. Pozitivizm tam da bu noktada Dilthey'in eleştirisi oklarını üzerine çeker. Çünkü ona göre insana ait değer konuları ve dolayısıyla tinsel bilimlerin tarihsel bağlamda temellendirilmelidir. Comte'un çağdaşı olan Wilhelm Dilthey, 1833 yılında Biebrich'te Protestan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, teoloji, felsefe, tarih ve filoloji alanlarında eğitim almış ve akademik yaşantıya dahil olmuştur. Tinsel bilimleri tarihsel ve sistematik açıdan temellendirmeyi kendisine görev edinmiştir (Topakkaya, 2016, s. 13).

Bilimler kendi nesnelerinin ve olduğunu belirlediklerinde söz konusu nesneye ilişkin bilgiye de erişmiş olurlar. Fakat erişilen bilgi her bilim açısından aynı anlamda değerlendirilmez. Örneğin doğa bilimleri ve dolayısıyla pozitivist yaklaşım, dünyadaki fenomenleri ölçülebilir, hesaplanabilir, matematikleştirilebilir veriler olarak ele alır. Tin bilimleri ise fenomenleri, doğa bilimlerinin aksine ölçülemez, hesaplanamaz ve matematikleştirilemez biçimde konu edinir ve onları tinsel yaşam içerisinde yeniden konumlandırmak suretiyle tarihsel gerçekliğe dahil eder. Bu açıdan doğa bilimlerinin fenomenleri soyut hale getirdiğini, ancak tin bilimlerinin onları soyutluktan kurtararak yaşama yeniden dahil ederek somutlaştırdığını söylemek yanlış olmaz (Adugit, 2005, s. 248). Bu bakış açısından hareketle şu tespit açığa çıkar: Doğa bilimlerinde veriler, yasa hipotezlerine bağlı olarak açıklanırken, tin bilimlerinde ise açıklama ve anlama, olgunun hissedilmesi ve söz konusu olguyla bütünlük kurulmasıyla mümkündür (Habermas, 1995, s. 130).

Doğa bilimleri ve tin bilimlerinin bilgiye ulaşma yöntemindeki farklılığı ön plana çıkaran Dilthey, *Tin Bilimlerine Giriş* adlı eserinde bu iki bilimsel yaklaşımı birbirinden ayırmak ve tin bilimlerine özerklik kazandırmak istemiştir. Burada Dilthey'in amacı tin bilimlerine felsefi bir zemin kazandırmaktır. Başka bir ifadeyle o, tin bilimlerini felsefi açıdan temellendirmeyi amaçlamaktadır. Ona göre tin bilimleri, doğa bilimlerinin işleyişine olanak tanıyan ve bilimle ilgilenen kişilerin de içerisinde yaşadığı tarihsel ve toplumsal gerçekliğin ve bütünlüğün ifadesidir (Vanleene, 2012, s. 160). Çünkü tin bilimleri insana ait etkinlikleri konu edinen bir çeşit sınıflandırmaya işaret eder. Dilthey bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir: Tarihsel ve toplumsal gerçekliği ele alan bilimlerin bütünü tin bilimleri adı altında sıralanmaktadır. Bu sıralamanın en üstünde yer alan tin bilimi ifadesi, diğer tüm bilimleri bütünsel olarak kurmaya imkan sağlar. Söz konusu bütünün doğa bilimleri karşısında sahip olduğu sınırlar, en nihayetinde, ancak yine bu bilimlerin ortaya koydukları yapıtlardan hareketle aydınlatılarak temellendirilebilir (Dilthey, 2011, s. 24-25).

Tin bilimleri ve doğa bilimlerini epistemolojik bağlamda birbirinden ayıran Dilthey'e göre doğa bilimleri, olguların netliğini ve bu olgular arasında gerçekleşen işleyişi açıklamaya çalışır. Öte yandan tin bilimleri insanı konu edinir ve insanın yapıp ettiklerini, ürettiği şeyleri anlama gayretindedir. Doğa bilimlerinin amacı yalnızca açıklama odaklı olduğundan insanın bilgiye ulaşması yeterli bir edim olarak görülür. Oysa anlama söz konusu olduğunda tin

bilimleri, insanı bildiklerinden çok daha fazlasına sahip bir varlık olarak nitelendirir. Dolayısıyla Dilthey'e göre doğa bilimleri insanın taşıdığı bütünsel yapının yalnızca bir kısmını ön plana çıkardığı için nesnellik gayesi nedeniyle eksik bir yaklaşımı benimsemektedir. İnsana ait bu bütünsel yapının anlaşılabilirliği yaşantının temele alınması ve yaşantının anlama ile bağlantılı olarak ele alınmasıyla mümkündür. Bu noktada Dilthey, insanın tekil bir varlık olmasına karşın aynı zamanda Başka Ben'lerle birlikte yaşıyor oluşunun anlamıyla bağlantısına işaret eder (Vanleene, 2012, s. 162). Bu bakış açısıyla düşünür, insanın hem kendi yapıp etmelerinde hem de Başka Ben'lerle olan ilişkisinde edindiği tecrübenin önemine dikkat çeker.

Tecrübe kavramı bir yandan insanın tekil varlık oluşunun diğer yandan başka insanlarla bir arada yaşadığının göstergesidir. İnsan, özgül durumlarının idrakine vardığı içsel tecrübeyi tek başına ele aldığı anda söz konusu tecrübenin tekillik bilincinin doğması için yeterli olmayacağını fark eder. Çünkü insan, her şeyden önce kendi tekilliklerini ancak başkalarıyla karşılaştığında deneyimler. Öyle ki tekillik, varoluş alanında karşılaşılan Başka Ben'lerden farklı olma bilinci aracılığıyla kavranır. Daha açık bir ifadeyle tekillik bilinci, Başka Ben'leri gerekli kılar (Dilthey, 2011, s. 85-86). Dilthey'e göre tecrübe, bilincin kendini Başka Ben'lere yönelik deneyimiyle birlikte yeniden keşfetmesine olanak sağlar. Bu noktada düşünür, tecrübeyle aslında öznel bir süreçte işaret etmektedir. Nitekim insan, hem kendi tekilliklerini, hem başka insanlara dair deneyimlerini, hem de tüm bunların vuku bulduğu süreç olan tarihi yaşamın bütünselliği içerisinde öznel olarak değerlendirir. Bu açıdan Dilthey'in tecrübe kavramına ilişkin görüşleri pozitivist düşünceden farklıdır.

Bilgi teorisinde "tecrübe" kavramına fazlasıyla önem veren Dilthey, kavramın pozitif bilimler için vazgeçilmez olduğunu kabul etmesine karşın pozitivistlerin kavrama yüklemiş oldukları anlama katılmamaktadır. Aynı şekilde bilimsel çalışmalarda bilimsel tecrübeye önem vermesine rağmen bilimsel tecrübenin dışında kalan alanların göz ardı edilmesi fikrine de şiddetle karşıdır (Topakkaya, 2016, s. 16-17). Dilthey'e göre, yaşamın rasyonel çabalarla ele alınması onun sadece kendi bütünselliğini yansıtmayan bir parçaya indirgenmesi anlamına gelmektedir. Dilthey'in Comtecu pozitivistliğe yönelik eleştirilerine de bu perspektiften bakılması gerekir. Dilthey, aklın insan için ne denli mühim bir güç olduğunun farkındadır. Onun karşı çıktığı husus insanın bu özelliğine fazlaca yoğunlaşılmasıdır, zira aklın tek güç olarak kabul edilmesi Dilthey'e göre son derece yanlış bir kanıdır. İnsan dinamik bir akış içerisinde. Dolayısıyla insan edimlerine bilimsel bir metot ile yaklaşmak onun bu akışkanlığının göz ardı edilmesine neden olur (Vanleene, 2012 s. 160).

Dilthey'in pozitivistliğe yönelik yaptığı eleştirilerden onun pozitivistliğe tamamıyla karşı olduğu düşüncesi çıkarılmamalıdır. Daha evvel de sözü edildiği üzere Dilthey de pozitivistler gibi tecrübe kavramına önem vermektedir. Ancak pozitivistlerden farklı olarak içsel tecrübeye ve insanı insan yapan madde-ruh zenginliğine önem verir. İnsanı bütünsel bir bakış açısından hareketle, maddi-manevi boyutlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmesi onun düşüncesinin pozitivist düşünceden farklı olduğunu gösterir (Topakkaya, 2016, s. 16). Dilthey'in içsel tecrübeyi göz ardı ettiği gerekçesiyle pozitivistliği eleştiriyor olması onu idealist bir noktada konumlandırmayı da gerektirmemektedir. Çünkü bu eleştiri ile Dilthey, "metafizik sistemlerinin gerçekliği ihmal ettikleri ve onu parçaladıkları kanısındadır" (Topakkaya, 2016, s. 19). Oysa ona göre insan ve yaşam en büyük gerçekliktir. Yaşam karmaşık bir yapıdır. Dolayısıyla bu karmaşık yapının anlaşılması için yaşamın bütünlüğünün es geçilmemesi son derece önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Vanleene, 2012, s. 157).

Apriorizm Eleştirisi

Apriorizm, "genel olarak zihnin birtakım düşüncelere sahip olduğunu, bu durumun bir sonucu olarak da duyu deneyinden bağımsız olan gerçek bir bilginin olanaklı olduğunu savunan anlayıştır." İlkçağ felsefesinde Platon ve Parmenides, modern felsefe döneminde Spinoza, Descartes ve Leibniz gibi düşünürler tarafından savunulmuştur. Bu düşünürlerle göre gerçekliğin bilgisini bize sadece akıl sağlamaktadır ve bilgiyi zorunluluk ve tümellik belirlemektedir (Cevizci, 1999, s. 68). Kant'a göre, aklın tıpkı klasik metafizikteki gibi, bazı gerçekliklerle ilgili bilgi edinilebileceği iddiasından evvel sormamız gereken bir soru vardır: Neyi bilebiliriz?

Kant, bu soruyu sormakla, klasik metafiziği eleştirel felsefe adıyla anılan ve akli deneyimden bağımsız bir şekilde ulaşma gayretinde olduğu bilgiler perspektifinden soruşturan eleştirel bir sorgulamadan oluşmuş bir mahkemeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Apriori bir bilim olarak metafiziğin olanağı, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde bütünsel olarak ele alınan yaygın sorunun, yani apriori bilginin olanağı sorununun bir parçası olmak durumundadır. Aprioriden tüm deneyimlerle ilişki içerisinde olan bilgiyi anlarken doğal olarak deneyimden türetilmemiş olan bilgiyi anlamaktadır. Kant zihnimizin duyu tarafından harekete geçirilmeye gereksinim duyduğunu ve bilginin, aklın kendine ait olan kaynağından apriori olan bazı unsurları elde edebilmesinin olanaklı olduğunu düşünmektedir. Çünkü belirtildiği üzere bilgiye ait olan apriori öğeler deneyimden türetilmemiştir (Cevizci, 2012, s. 711).

Kant, böylesi bir anlayışa sahip olmakla apriori bilginin varlığından şüphe duymadığını ortaya koymakla birlikte bilgiye zorunluluk ve tümellik vasfını kazandırmayı istemektedir. Söz konusu vasıflar Kant'a göre apriori bilginin mutlak göstergeleridir. Deneyimden türetilemezler ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Apriori bilginin varlığından şüphe duymayan Kant, doğal olarak onun olanaklı olup olmamasını değil, nasıl olanaklı olduğunu sorgular (Cevizci,

2012, s. 712). Dilthey, başlangıçta Kant'ın bilginin imkanı ve varoluş şartları ile ilgili görüşlerinden etkilenmiş olmasına karşın daha sonraları kendine ait bir epistemoloji oluşturmak istemiş ve Kant'ın epistemolojisini eleştirerek işe başlamıştır.

Dilthey'in tin bilimlerini temellendirirken bilginin transandantal şartlarını sorgulamasından ötürü onun bilgi kuramının Kant'ın transandantal felsefesiyle bir çeşit hesaplaşma sonucunda ortaya çıktığı ve geliştiği belirtilebilir (Topakkaya, 2016, s. 19). Kant'a göre temel önermeler, akla ait olan kavramlara, başka bir ifadeyle kategorilere dayanmaktadır. Kategoriler gerçeklik sorununun çözüme kavuşturulmasında anahtar bir rol oynar (Kant, 2010, s. 67-69). Söz konusu kategorilerin temellendirilmesinde geriye gidilmesi mümkün değildir. Çünkü onları temellendirmemizi sağlayacak onlardan daha üst kategoriler yoktur (Kant, 2010, s. 41-48). Kategoriler bilgilerimizin temelidir ve Kant'a göre apriorilerdir. Ancak Dilthey, Kant'ın bu görüşüne katılmaz. "Ona göre insanın doğası tecrübe ve geçmiş tecrübelerle oluşmaktadır " (Masur, 1952, s. 96).

Kant'a göre kategorilerin apriori olması transandantal felsefenin sadece nesnelerle değil, aynı zamanda nesnelerden elde edilen bilgilerle uğraştığının göstergesidir. Başka bir ifadeyle Kant'a göre transandantal felsefe, bilginin apriori yanını araştıran felsefedir (Heimsoeth, 2012, s. 73). Fakat transandantal felsefenin apriori olmasından ötürü Dilthey'e göre, Kant'ta aklın tarihselliği eksik kalmıştır (Topakkaya, 2016, s. 20). Bu noktada öznel arasıllık kavramını ön plana çıkaran Dilthey, Kant'ın kategorilerinin bütün insanlar için evrensel bir biçimde genel geçer olamayacağını ve öznel arası ilişkilerde de geçerliliğinin mümkün olmadığını dile getirir. Çünkü Dilthey'e göre deneyimden bağımsız bir gerçeklik söz konusu değildir. Öznel arasıllık ile Dilthey, apriori ilkelere göre işleyen ve evrensel açıdan paylaşılan insan yetileri varsayımının savunulamaz olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece birey başkalarıyla paylaştığı nitelikleri öznel arası ilişkiyle tanır ve onların kendinde ortaya çıkma olasılığının farkında olur. Bu açıdan öznel arasıllık aprioriden farklı olarak daha az kesinlik taşısa bile yine de daha somut bir temele sahiptir ve bu sebeple kişiler arası iletişim ve deneyimin niteliği daha fazla üstlenilmelidir (Dilthey, 1975, s. 249).

Anlaşılan o ki, apriori olması gereken şeyler bile Dilthey'in görüşüne göre deneyimden ortaya çıkmalıdır. Dilthey, bireye ve akla tarihi ve kültürel bir bakış açısıyla yaklaştığı için bilgi arayışında transandantal şartlar aramamaktadır. Çünkü ona göre bilgiyi oluşturan unsurlar ve kategoriler tarihsel olmakla birlikte görelidirler. Bilincin gerçek varoluş şartları canlı ve tarihsel süreçlerken, Kant'ın apriorisi sabit ve ölüdür (Topakkaya, 2016, s. 20). Kant için kategoriler aklımızın doğasından ortaya çıkarken Dilthey için ise kategoriler deneyim alanının daha geniş bir perspektifte bulunmasıyla değişiklik gösterebilen şeylerdir. Çünkü ona göre kategoriler, aklımızın deneyiminden bağımsız olarak düşünülemezler. Onlar zamana endeksli, tarihsel, tekil ve özeldirler (Topcu, 2017, s. 118). Akıl ise tekil olan kategorilerle tekil olan gerçekliği kavrama yetisidir (Dilthey, 2011, s. 76-77) Buradan hareketle, "*bilen özne artık Kant'ta olduğu gibi bilginin zamanüstü şartlarının imkânıyla karakterize edilmemektedir* " (Topakkaya, 2016, s. 23).

Dolayısıyla Dilthey'in anlayışına göre kategoriler tarihsel olmakla birlikte değişkendirler. Ona göre kategoriler bir yandan yaşamı oluşturan şeylerin ne olduğuna işaret ederken, diğer yandan yaşamın kavranmasını sağlayan hayata ilişkin yüklemelerdir. Bu durumda Kant'tan farklı olarak Dilthey, kategorilerin bizzat deneyimden türetildiğini ileri sürmektedir. Bu sebeple onlar, ne tümüyle biçimlendirilebilir ne de kapsamlı olarak listelenebilir (Dilthey, 1961, s.96). Dilthey bu bağlamda tarihsel bir akıl eleştirisi geliştirmiş olmaktadır. Bunu yapmakla klasik, temellendirici akıl anlayışının yerine anlamacı aklı getirmekte, başka bir ifadeyle theoria'nın yerine hermeneutia'yı koymuş olmaktadır (Topcu, 2017, s.119).

Temellendirici akıl bize, tek tip, homojen bir dünya tasarımı sunmaktadır. Oysa Dilthey'e göre dünya heterojendir, çünkü gerçekliği içerisinde barındıran "yaşama dünyası" değişimin alanıdır. Bu bakış açısıyla temellendirici aklın yaşamı kavraması da mümkün görünmemektedir. Çünkü teorik akla ait olan ilkeler ile yaşamın içerisine girilemez. Zira o her zaman bir değişim içerisindedir. Onu kavramak yalnızca "anlama" ile mümkündür. Dolayısıyla Dilthey'de theoria'nın yerini hermeneutik alması, insan ifadelerinin eleştirel şekilde yorumlanması yoluyla öznel arasıllığın ve değişimin alanı olan yaşama dünyasının doğrulanmasını içermektedir (Dilthey, 1975, s. 258).

Dilthey'in Bilgi Teorisi İnşası

Dilthey, felsefe tarihindeki her bir düşünürün yaptığı gibi kendisine bir problem edinerek bir felsefe projesi olarak kendi bilgi teorisini inşa eder. Ona göre problem, bilimlerin metafizikten kurtularak geliştirdikleri yöntemlerden hareketle ilerlemeye çalışmalarıdır. Bilimlerin sistematik olarak metafizikten kurtulmaları memnun olunacak bir gelişmedir. Fakat Dilthey'e göre bu olumlu görülen bilimsel temellendirme anlayışları ciddi bir problemi beraberinde getirir. Söz konusu problem insana ait yaşanmış gerçeklikteki kaynakların gözden kaçırılmasıdır (Makreel, 1982, s. 41). Nitekim modern çağda gelişme kaydeden mekanik doğa bilimleri elde ettikleri bulguları sosyal bilimlerle ilişkilendirerek insanın tarihsel ve toplumsal bağlarını göz ardı etmişlerdir.

Metafizik temellendirmeye gerek duymadan kendi geliştirdikleri yöntemlerle toplumu ve insanı anlama hususunda birtakım mesafeleri aşan bilimlerin bulguları metodik açıdan belirli bir güvenliğe sahiptir. Ancak Dilthey'e göre uygulamada tam tersi bir durumla karşılaşmak mümkündür. Çünkü gerek bireysel ve sosyal etkinliklerin ilkesi ve

motifi, gerekse amacı söz konusu olduğunda radikal bir belirsizlik gün yüzüne çıkmaktadır (Topakkaya, 2016, s. 124). Toplum bilimlerinin soyut doğa ilişkileriyle bağlantılı olarak ele alınması, toplumun sabitlenmesine yol açar. Bu durum toplum bilimlerinin karanlık ya da aydınlanmamış şekilde içgüdü ve duygular alanına genel ve rasyonel temelde bir ilke olmaksızın dahil olmasına sebep olmaktadır (Dilthey, 1922a, s. 91). Dilthey eylem motifinin bireye dışarıdan verilmesinin toplumu kendi yaşam formundan uzaklaştırdığını ileri sürmektedir.

Toplumun yaşam formundan uzaklaşması onun için gerekli olan genel ve rasyonel ilkelerin kaybı anlamına gelir. Toplumsal ve tarihsel bağların kopmasına neden olan bu kayıp, yalnızca bilimler arasındaki ilişkinin sekteye uğraması sonucunu getirmekle kalmaz. Aynı zamanda toplumsal yapının iletişim imkanını da ortadan kaldırır. Geçmiş ile gelecek arasında var olan birlik artık mevcut değildir. İşte bu noktada Dilthey, modern bir toplumda felsefi temellerin ve varoluş koşullarının tam olarak bir kriz durumu içerisine çekildiğini belirtir (Topakkaya, 2016, s. 125). Bu belirlemesinin ardından kendi bilgi teorisini inşa etmeye girişir.

Kriz ortamında oluşturmak istediği bilgi teorisiyle Dilthey, tecrübe ya da deneyim ile birlikte yaşam pratiklerini ön planda tutar. Bunun nedeni onun, insanı bütünsel bir varlık olarak ele almasıdır. Çünkü ona göre insan tecrübesi yalnızca fiziksel fenomenler aracılığıyla gerçekleşmez. Tecrübe kavramı fiziksel fenomenlerin yanında bilinç fenomenlerini de içerisinde barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle bilinçte dış dünya ve içsel canlılık bir birlik oluşturur (Topakkaya, 2016, s. 18). Empirik veriler tecrübe esnasında kuşatıcı olabilmek için hem fiziksel hem de tinsel gerçekliğe temas etmelidir. Bu açıdan Dilthey'e göre olumlu katkıların yanında felsefede bir krize neden olan modern doğa bilimlerinin karşısında tin bilimleri de hak ettiği değeri kazanmalıdır.

Dilthey'e göre insan damgasını taşıyan her şey tin bilimlerinin konusu olmaktadır (Dilthey, 1965, s. 148). Bu ifadesinden hareketle onun düşünce tarihine en önemli katkısının tin bilimlerini hak ettiği düzeye ulaştırması olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Dilthey, nesnel bir dünya anlayışına sahip olan doğa bilimlerinin aksine insan varoluşunu kapsayan bir dünya görüşünü ikame etme amacındadır. Bu amaçla bilgi teorisine konu olan tinsel dünyayı insan yaşamından hareketle inşa etmektedir. Çünkü tinsel dünya görüşü sınırlı bir yaklaşım olmayıp, kendisini insana yönelik tüm alanlarda etki bağlantısı şeklinde ortaya koyan bir yaklaşımdır (Dilthey, 1965, s. 152). Dolayısıyla onun perspektifi insan tecrübesini içsel ve dışsal olmak üzere her yönden değerlendiren bütünsel bir bilgi teorisine işaret etmektedir.

Dilthey, kendi bilgi teorisini ortaya koymadan evvel yanlış bulduğu teorileri eleştirir. Önceki iki başlıkta ifade edildiği üzere söz konusu yanlış teorilerin ilki pozitivizmdir. Ona göre tecrübenin pozitif bilimler için de vazgeçilmez bir kavram olduğu peşinen kabul edilmelidir. Daha açık bir ifadeyle tecrübe, bütün pozitif bilimlerin dayanağıdır (Dilthey, 1922b, s. 29). Fakat pozitivizmin tecrübe kavramı hem soyut hem de tamamlanmamıştır. Çünkü insan madde ve ruh zenginliğine sahip bir varlıktır ve pozitivizm bu zenginlikle tek taraflı şekilde alakadar olmaktadır. Dilthey'in insanı bir bütün olarak tüm boyutlarıyla ele alması onun pozitivistlerden noktadır (Topakkaya, 2016, s. 16). Ona göre bilginin olanak koşulu içsel ve dışsal tecrübenin birlikte ve dinamik bir süreçte ele alınmasında saklıdır. Bu ifadeyle Dilthey'in, içsel tecrübeyi devre dışı bırakan pozitivizmin karşısında yer aldığı açıktır.

Dilthey pozitivizmin empirist yaklaşımına karşı olduğu kadar, yanlış bulduğu ikinci teori olan Kant'ın apriorizmine de karşıdır. Ona göre insanın yaşam formu içerisinde önemli bir yer tutan tarihsellik, Kant'ın apriori bir sistem üzerine kurduğu felsefesinde göz ardı edilmiştir. Apriori sistemin işaret ettiği yapı sabit ve mekaniktir. Ancak bilincin varoluşu canlı ve tarihsel bir süreci gerektiren fiziksellik ve tinselliğin oluşturduğu birliğe bağlıdır (Özlem, 2015, s. 72-73). Dolayısıyla tecrübenin içsel yanını kavramak tarihsel gelişim içerisinde mümkündür. Tarihselliği göz ardı eden apriorizm bu algıdan son derece uzaktır. Bu uzaklık nedeniyle apriorizm içsel gerçekliklerle örülü tinsel dünyaya nüfuz edemez.

Dilthey'in olumlu birer gelişme olarak ortaya çıkan ancak süreç içerisinde insanın bütünsel yapısını gerektiği gibi konu edinmeyerek tek yanlı bir anlayışla sınırlı kalan pozitivizm ve apriorizme yönelik eleştirilerinin serimlenmesi sonucu bilgi teorisinin işaret ettiği hususlar net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Dilthey'in bilgi teorisiyle neyi amaçladığı sorusu sorulduğunda, tin bilimlerinin inceleme konusu olan insanla her açıdan bağlantılı olmasını, bizzat yaşamın kendinden doğan bir bilgi türü olarak oluşturulmasını amaçladığı genel bir çerçeve olarak belirginleşmektedir. Burada sözü edilen yaşam yalnızca tek bir kişinin yaşamı değildir. Yalnızca bir kişiye ait olan yaşam tarihsel sürecin de bir kısmı demektir (Uygur, 1996, s. 118). Dilthey'in yaşam anlayışı insanın toplumu oluşturan bir varlık olması dolayısıyla tarihsellik bağlamında ortaya koyduğu ürünler ve diğer insanlarla arasındaki etkileşimden doğan bir bağlam şeklindedir. Tin bilimleri söz konusu bağlam etrafında şekillenmelidir. Yaşam tinsel yapının insan etkinlikleri ve etkileşimi sonucunda zaman ve mekana yayılan bu bağlam üzerinden anlaşılır (Dilthey, 2021, s. 201).

Dilthey, bilimlerin önermelerinin yöneldikleri nesne itibarıyla şekillendiğini ifade etmektedir. Bilimlere bu perspektiften bakıldığında genel olarak iki nesne türünden hangisine yöneldikleri onların yöntemlerini belirleyen odağı gösterir. Söz konusu iki nesneden biri, insanın kendisini içerisinde bulduğu doğa, diğeri de insanın kendi ürünü olarak ortaya çıkan tarihtir (Adugit, 2005, s. 247). Bu iki nesne türü kendine has nitelikleri içerisinde barındırır. Doğa, insanın varlığından ve etkinliklerinden bağımsız bir fonksiyona sahiptir. Tarih ise insan etkinlikleri ve insanlar arası karşılıklı etkileşimin sonucu olarak doğmaktadır. İnsana özgü bütün faaliyetler belirli bir süreçte ortaya çıktığı için tarihin insan etkinlikleri için toprak altı işleve sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz (Masur, 1952, s. 95-96).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Dilthey'in bilgi teorisi tarihsellik üzerine kuruludur. İleri sürdüğü tarihsellik düşüncesi, eleştirdiği deney ve gözlem odaklı pozitivizm ve tinsel gerçekliği ıskalayan Kant'ın apriorizminden farklı şekilde inşa edilmiştir. Bu iki yaklaşımda da bilgi edinme sürecinde boşluklar söz konusudur. Bunun nedeni pozitivizmde insan tecrübesinin yalnızca deneysel boyutuna yer verilmesi ve Kant'ın apriori zeminde işaret ettiği kategorilerle ulaşılan bilgide tinsel gerçekliklerin bulunmamasıdır. Dolayısıyla Dilthey'in karşı olduğu ilk husus insanın bütünselliğini görmezden gelen sabit ve doğa bilimi temelli anlama yetisidir (Dilthey, 1977, s. 6). İkinci husus ise aklın önderliğinde yaşamsal etkileşimden uzaklaştırılan kategorilerden hareketle insanın içsel yaşam tecrübesini devre dışı bırakan apriorizmdir.

Dilthey'in bu iki hususu olumsuzlayarak geliştirdiği bilgi teorisi tin bilimleri irtibatlı olduğundan insan eylemlerinin olanak koşulu olan tarihsel dünya ön plana çıkar. Bunun nedeni Dilthey'in bilgiye ulaşmak için tin bilimlerinin ve tarihselliğin kuşatıcı gerçekliğinden yola çıkılması gerektiğine yönelik savıdır. Bu açıdan tarih ekseninde şekillenen tin bilimleri doğa bilimlerinden ayrı bir bilim haline gelmiştir. Ancak hemen burada belirtilmesi gereken bir durum vardır ki o da kendisini tinsel gerçekliklerden soyutlayan doğa bilimlerinin de tin bilimleri gibi yaşamın kendinden türeyen bir bilim olduğudur. Dilthey'in nazarında tin bilimleri, yaşamın tüm formlarını içerisinde barındırdığı için doğa bilimlerinden ayrı bir yere konuşlanmıştır. Öte yandan tin bilimleri başta olmak üzere kaynağını yaşamdan alan tüm bilimlerin öznesi bir ve aynı gerçekliğe karşılık gelmektedir. Söz konusu gerçeklik insandır. Bütün bilimler bu gerçeklik kapsamında betimleme ve açıklama yapmanın yanında yargı ifadeleri, kavram ve teoriler ileri sürerler (Dilthey, 2021, s. 18). Dolayısıyla bilimlerin öznesi olan insanın yapıp etmelerinin zemini olan tarihten ayrı düşünülmesi ve tarihi hesaba katmadan bilim yapılması mümkün değildir.

Tin bilimleri tarihsel ve toplumsal gerçeklikten hareketle yaşamın bütünselliğini göz önünde bulundurarak yaşamı ve yaşamın değerini yeniden canlı hale getirir. Bu anlamda Dilthey'in bilgi teorisi dolaysız kesinliğe sahip yaşamın bilgisine erişmeyi olanaklı kılar. Aynı şekilde tin bilimlerinin metodu olan içsel tecrübeye yer açar. İnsana ve tinsel dünyaya yönelik dolaysız kesinlik Dilthey'e göre anlama yoluyla sağlanmaktadır (Dilthey, 2011, s. 38). Anlama ile yaşamdan yola çıkmak ve yaşantının dolaysızlığı içerisinde tecrübeyi içselleştirmek mümkün olur. Daha açık bir ifadeyle yaşamayı ve tecrübe etmeyi yine yaşamın kendisinden hareketle anlamak Dilthey'in bilgi teorisinin ana fikrini oluşturur (Mish, 1995, s. 35).

Sonuç

Dilthey, tin bilimleri ile doğa bilimlerini birbirinden ayırma hususunda kendince haklı bir gerekçeyi uygulamaya koymuş gibi görünmektedir. Ona göre doğa bilimleri bir konuyu, bir nesneyi, bir olguyu ele alırken söz konusu ögeyi kendisinden farklı bir şeymiş gibi kendi karşısında konumlandırmakta ve böyle ele almaktadır. Pozitivizm, dünyaya doğa bilimleri perspektifinden bakan zihinler tarafından kabul gören bir akımdır ve pozitivizmde de bireyin gözlemlenmesi karşısındakilere bırakılmıştır. Dilthey'e göre böylesi bir yöntem tin bilimlerinde uygulanamaz. Bunun nedeni tin bilimlerinin nesnesi ile o nesneyi konu edinecek olanın bir olmasıdır. Yaşam kompleks bir yapıya sahiptir. Onu anlayabilmek ancak bütün olanın bütünselliğinin göz önünde bulundurulduğu bir bakış açısıyla mümkün olur. Bu nedenle insanı yalnızca maddi yönüyle ele almak onun bütünselliğinin yadsınması anlamına gelir ki Dilthey buna tamamen karşıdır.

Dilthey'e göre doğru bir bilgi teorisinin inşası için pozitivizmden uzak durulması gerektiği kadar apriorizmden de uzak durulması gerekir. Çünkü Kant'ın düşüncesinde transandantal felsefe aprioridir. Bu nedenle Dilthey'e göre Kant'ta aklın tarihselliği eksik kalmıştır. Oysa Dilthey'in bilgi teorisinin en belirgin özelliği insan ve onun tarihselliğidir ve bu anlayış onun tüm felsefi görüşlerinde etkili olmuştur. Kant'ın aksine bilgi teorisi inşası sırasında Dilthey'in sormuş olduğu sorular soyut değil somut sorulardır ve yine Kant'ın aksine Dilthey, insanın ruhsal yönünü tin bilimlerinin konusu olarak görmektedir. Çünkü ona göre tarihsel dünya tin bilimlerinde kurulmaktadır ve tarihsel dünyanın özü itibarıyla kendisini açığa vurması tin bilimleri sayesinde olanaklıdır.

Dilthey, tin bilimlerine dayalı olarak konu ve yöntem açısından temel olabilecek bir bilgi teorisi oluşturmayı amaçlayarak, bilgiye ulaşmanın gerçek imkanlarını ortaya koymasının yanında düşünce özneleri olarak bizlere, sabit, etkisiz bir formdan kurtulup yaşama yönelmemiz konusunda bir aralık sunar. Bu aralık aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu dış dünyayı içsel bir yapıda ele alması için bir çeşit davet niteliği taşımaktadır. Dış dünyanın içselleştirilmesi, başka öznelerle kurulan etkileşime de zemin hazırlayan bir durumdur. İnsanın kendisini ve diğer insanları yaşantılar ve karşılıklı etkileşim üzerinden anlaması Dilthey'in tin bilimlerini kurarken üzerinde durduğu önemli bir noktadır. Çünkü ona göre insan temelli bütün konular tin biliminin sınırlarına dahil olmaktadır.

Sonuç olarak, çağının hakim düşünce geleneklerini eleştirel bir tarzda inceleyen Dilthey, onlarda gördüğü eksik ya da hatalı temaların üzerine giderek kendi bilgi teorisi inşasını gerçekleştirmiştir. Bu açıdan Dilthey, bilgiye ulaşmanın gerçek ve bütünlüklü yolunun doğa bilimlerinden ayırdığı tinsel bilimlerde tarihsel dünyanın kurulumundan geçtiğini belirtir. Onun bilgi teorisi günümüzün bilgi anlayışlarının da sorgulanmasına imkan sağlayan bir teori olarak karşımızda

durmaktadır. Çağımızın modern insan tasarısına bakıldığında Dilthey'in ne denli önemli bir soruna işaret ettiği açığa çıkar. Çünkü modern çağda bilgiye ulaşmanın imkanı son derece kolaydır. Ancak tecrübe ve yaşamın bütünselliğine dikkat çeken Dilthey'in bilgi teorisi, bir bilgi teorisi olmaktan öte dünya, tarih, insan ve toplumu içine alan yapısıyla insana bilgiyi de yaşamın kendisi gibi içselleştirmesi gerektiğini hatırlatan bir kılavuz sunmaktadır.

Kaynakça

- Adugit, Y. (2005). Dilthey'de tin bilimlerinin temellendirilmesi ve sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 245-260. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41202/507827>
- Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizm, tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 87-106. <https://doi.org/10.21497/sefad.40653>
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dilthey, W. (1922a). *Das Leben Schleiermachers*. Berlin: Mulert, H.
- Dilthey, W. (1922b). *Einleitung in die Geisteswissenschaften Band I*. Leibzig und Berlin: B. G. Teubner.
- Dilthey, W. (1961). *Pattern&Meaning In History*. United States of America: George Allen Published.
- Dilthey, W. (1965). *Gesammelte Schriften VII. Band: Der Aufbau Der Geschichtlichen Welt In Den Geisteswissenschaften*. Stuttgart: B. G. Teubner-Verlags Gesellschaft.
- Dilthey, W. (1975). *Philosopher Of The Human Studies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Dilthey, W. (1977). *Descriptive Psychology And Historical Understanding*. Netherlands: Martinus Nijhoff, The Hague.
- Dilthey, W. (2011). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Dilthey, W. (2021). *Tarihsel Dünyanın Tin Bilimlerinde Kurulumu*. Ankara: Fol Kitap.
- Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (1995). Dilthey'in Anlama Kuramı: Ben-Özdeşliği ve Dilsel İletişim. *Hermeneutik Üzerine Yazılar*. Ankara: Ark Yayınları.
- Heimsoeth, H. (2012). *Kant'ın Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kant, I. (2010). *Arı Usun Eleştirisi*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Masur, G. (1952). Wilhelm dilthey and history of ideas. *Journal of the History of Ideas*, 13(1), 94-107.
- Mish, G. (1995). Tin Bilimleri Kuramı İçinde Yaşama Felsefesi Düşüncesi. *Hermeneutik Üzerine Yazılar*. Ankara: Ark Yayınevi.
- Özlem, D. (2015). *Kant Üstüne Yazılar*. İstanbul: Notos Kitap.
- Topakkaya, A. (2016). *Wilhelm Dilthey ve Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Topcu, B. (2017). Wilhelm Dilthey'in Tarih Felsefesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Torun, C. M. (2015). İnsan bilimleri ve pozitivizm arasındaki gerilim. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 8(1), 1-16. <https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/cngz-positivism-ethos-16.pdf>
- Uygur, N. (1996). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vanleene, S. (2012). Wilhelm Dilthey'de anlama üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 52(1), 155-168. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66785/1044358>